

11. Ответ Гамета Сулейманова на некоторые обвинения Бурятского : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://salyafi.ru/news/otvet_gameta_sulejmanova_na_nekotorye_obvineniya_burjatskogo/2009-09-02-426
12. Маани бин Хаммад аль-Джухейни. «Мавсуа аль-муяссира филь-адйан уаль-мазахиб уаль-ахзаб аль-муасира», Община «Хиджра и такфир» : [Электронный ресурс] / Маани бин Хаммад аль-Джухейни. – Режим доступа : <http://ksunne.ru/zabl/takfir/itakfir.htm>

Пархоменко В.А.

УДК. 930.2.(477). «1917»

**ОСТАННІ МІСЯЦІ УНР У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ:
(ЛЮТИЙ-КВІТЕНЬ 1918 Р.)**

Важливу інформацію при висвітленні періоду історії Української революції 1917–1921 рр. надають спогади її сучасників. Адже крізь призму мемуарної літератури, поєднуючи і порівнюючи її інформацію з даними інших джерел, й найголовніше – з офіційною історичною доктриною, як радянською, так і сучасною, можна відтворити об'єктивне бачення тих подій. Це, на нашу думку, не лише дозволить якісніше висвітлити основні проблеми дослідження, а й розкриє моральну особливість тієї епохи, настрої конкретних людей: політиків, мистецьких діячів, військових та інших осіб, які залишили нам мемуари. Саме через них ми зможемо побачити всю багатогранність тогочасної свідомості людей, котрі потрапили у швидкий вир подій, і змушені були не лише реагувати на них, а й творити історію.

У січні 1918 року у збройному протистоянні УНР та Радянської Росії, Центральна Рада зазнала поразки і втратила контроль над територією України. Однак у вказаний період Центральна Рада спромоглася провести акцію, що посідає важливе місце у всій історії національно-визвольної боротьби українців. В ніч на 12 січня 1918 р. було проголошено IV-й Універсал. Цей документ якісно різнився від попередніх, адже він вперше проголосив Україну не як суб'єкт тієї чи іншої федерації, а як самостійну державу. Генеральний секретаріат перейменовувався в Раду народних міністрів, що мало надати йому більшої ваги у внутрішній та зовнішній політиці. Однак не зважаючи на всю історичну значущість цього кроку, варто зауважити, що цей кульмінаційний момент в історії української боротьби за державність вже був запізним. Національне піднесення, що було характерним для українського суспільства в березні-жовтні 1917 рр. на початок 1918 р. вже згасало, про що говорять і тогочасні українські лідери [1, с.133]. Сам по собі цей крок став більш вимушеним актом, аніж результатом прогресивного розвитку української революції. Однак він мав величезне суспільно-політичне значення і позначився на ситуації в Києві та Україні, яскраво описаний у мемуарах Є. Чикаленко [2, с.33].

Необхідні передумови до проголошення цього документу склалися ще в грудні 1917 р., коли УНР взяла участь у Брестських мирних переговорах з країнами Центрального блоку. Про свій намір прийняти участь у переговорах та стати на власний шлях у міжнародній політиці Генеральний секретаріат оголосив у своїй ноті від 11 грудня 1917 р. Цей крок для УНР був вимушеним, адже можливість захисту власних інтересів під час переговорів Радянської Росії з Четвертим союзом дозволяв уникнути звинувачень у співпраці лідерів української революції з австрійцями та німцями, показати, що українська влада хоче загального, а не сепаратного миру. Підтримку українському прагненню мати власне представництво на переговорах висловили Німеччина та її союзники, що бачили в ній додатковий важіль в переговорах з Радою Народних Комісарів [3, с.254]. Однак для повноцінної участі у переговорному процесі, і тим більше для підписання певних міжнародних договорів Україні не вистачало декларативної незалежності.

Сам крок до незалежності розглядався тогочасними політиками як досить ризикований. Частина політичної еліти вважала, що незалежність, яку Україні так рекомендують оголосити німці, вже сама собою є підозрілою. Голова української делегації у Бресті О. Севрюк писав, що такий крок дасть підставу стверджувати, що Центральна Рада є «зряддям німецької інтриги» [4, с.12]. Генеральний Секретар міжнародних справ О. Шульгін вважав, що більш кориснішим буде примирення з більшовиками, адже німці за визнання незалежності України неодмінно почнуть вимагати економічного пріоритету. Незалежність, в свою чергу лише посилить війну з Росією, змушуючи Україну залучити на допомогу німців. А останнє неодмінно призведе до кайзерівської окупації України. Близьку до поглядів О. Шульгіна позицію займав і В. Винниченко, який розумів не закономірність, а вимушеність цього кроку для Української Народної Республіки [5, с.289]. Однак знайти альтернативу цьому кроку не міг ні він, ні Голова Центральної Ради М. Грушевський. Тим більше, що ситуація у Бресті вимагала від українського політикуму чітких і реальних дій.

Сама робота Брестської мирної конференції розпочалась 28 грудня 1917 р. Українську Народну Республіку на ній представляли В. Голубович, М. Левитський, М. Любинський, М. Полоз та О. Севрюк. Жоден з українських дипломатів не мав ані досвіду дипломатичної роботи, ані чітких вказівок щодо позиції Центральної Ради на переговорах. Однак не зважаючи на це, діяльність української делегації була високо оцінена сучасниками. Так австрійський дипломат, міністр закордонних справ граф О. Чернін у своїх спогадах визначав українців як більш поміркованих, і менш заангажованих соціалістичними ідеями, аніж їх російські колеги. Він вказував, що їхні змагання спрямовані на одне – на самостійність, однак самі вони не розуміють, якої самостійності хочуть: чи то повної, чи то у складі якоїсь російської федерації. Граф О.

Чернін добре розумів, і той факт, що для українців переговори з Центральним блоком та визнання останнім їх незалежності є лише інструментом для протидії більшовикам [6, с.120-121].

28 грудня 1917 р. голова радянської делегації у Бресті Л. Троцький заявив, що не бачить перепоны у роботі на конференції окремої української делегації, однак побачивши небезпеку прямих контактів українців з німцями та австрійцями, швидко змінив свою позицію. Цього також вимагало прибуття до Бреста делегації Народного секретаріату у складі Ю. Медведєва, В. Затонського та В. Шахрая, що також мала представляти інтереси власної радянської УНР. В умовах наявності двох українських делегацій на переговорах австро-німецька сторона ще більш посилила тиск на Центральну Раду, пропонуючи їй проголосити незалежність, і таким чином відкинути всі претензії на легітимність української радянської делегації [3, с.254]. Неможливість подальшого затягування часу зрозуміли і в Києві, особливо враховуючи розпуск більшовиками Всеросійських установчих зборів у Петрограді та наступ радянських військ на Київ. В цих умовах Центральна Рада 12 (25 січня) 1918 р. проголосила IV-й Універсал, підсумувавши таким чином національно-визвольну боротьбу 1917 р. За кілька днів до цього Центральна Рада прийняла також «Закон про персонально-національну автономію» який гарантував всім національним меншинам на Україні право на влаштування життя у відповідності до національних традицій. Цей крок мав надати підтримку українській владі з боку інших народів, але об'єктивно був запізним [7, с.270]. Шансів самостійно захистити свою незалежність у Центральній Раді вже не було.

Проголошення IV-го Універсалу зняло всі правові перепоны у контактах з Центральними країнами. На своєму засіданні 27 січня Рада не лише дала повноваження своїй делегації укласти договір з державами Центрального блоку, а й рафікувати його на той випадок, коли вона сама не здатна буде цього зробити.

Відповідний договір було укладено 9 лютого. За його умовами країни Четвертного союзу визнавали незалежність та територіальну цілісність УНР, Австро-Угорщина підтверджувала права західних українців на широку автономію, а всі країни блоку зобов'язувалися надати допомогу УНР у війні з більшовиками. Натомість Україна повинна була надати країнам Берліну та Відню значну допомогу продовольством. Цей договір, що по-суті ставив УНР у політичну та економічну залежність від нових «союзників», був по різному оцінений сучасниками. Але більшість з них однозначно вбачили в ньому ознаки економічного закабалення. Так, граф О. Чернін вказує, що організацію постачання продовольства Центральні держави візьмуть під свою опіку, тобто фактично усунуть Генеральний секретаріат від цієї стратегічної задачі [6, с.125]. Лідер російського Білого руху А. Денікін також підкреслив, що викачування з України сировини та продовольства, призведе до захоплення Німеччиною українського ринку, оволодіння всією промисловістю та перетворення України на банкрута [8, с. 59]. Не менш категорично оцінює цей договір і представник німецького Генштабу генерал Е. Людендорф, що чітко наголошує: Україна як економічна сила була необхідна Німеччині, і тому залишити її більшовикам є неприйнятним. Однак для отримання контролю над цією сировиною необхідним є просування військ в глиб країни, тобто фактична її окупація [9, с.565]. Досить цікаву оцінку договору дає Д.Дорошенко, який більшу увагу приділяє не факту економічної залежності від Німеччини, а наступній окупації українських земель. На його думку, українська влада підписала складений чужими руками документ, в якому питання про інтервенцію було зарання вирішене в Берліні [7, с.333]. Не висловлював захоплення договором у своїх мемуарах і В. Винниченко, вважаючи його підписання вимушеним. І якщо Центральна Рада повернулася до Києва на німецькій гарматі, «то повинна пам'ятати : на чийому возі їдеш, того й пісню співаєш»[5, с.306].

Представник анархізму Н.Махно назвав союз українських «соціалістів- шовіністів» з німцями ганебним [10, с.64].

По іншому оцінили Брестську угоду в Австро-Угорщині. Так, граф О. Чернін у спогадах писав, що після підписання миру з Україною, від імператора Карла він отримав телеграму із словами вдячності за «успішну працю» та «чудовий день» у важкий час правління монарха [6, с.131]. На думку цього австрійського дипломата імперія Габсбургів без українського продовольства не дотягнула б до нового врожаю, а 42 тисячі вагонів з України врятували мільйони життів від голодної смерті [6, с.132].

В радянській мемуаристиці із зрозумілих причин угода УНР з Четверним союзом розглядалася негативно, адже прихід німецьких військ покінчив з владою більшовиків в Україні. Як приклад, можна навести спогади І. Дубинського, який описав у своїй книзі бойовий шлях «червоного козацтва» В. Примакова [11, с.23].

Прихильник Білого руху М. Могиланський вказував, що українські сепаратисти, уклавши мир з німцями, випереджали Леніна і Троцького у своїй зраді батьківщині та союзникам [12, с. 77].

У відповідності до укладених угод, австро-німецькі війська розпочали наступ на Україну. На Волині – у Сарнах та Маневичах до кайзерівських авангардів приєдналися і невеличкі частини Окремого Запорізького загону УНР. Центральна Рада у своїх відозвах неодмінно вказувала, що присутність німецьких та австрійських військ не є окупацією, а «дружною допомогою» у боротьбі з більшовиками, а основну ударну силу складають українські Січові стрільці з Галичини та дивізії з українських військовополонених, тобто самі українці. М. Грушевський декларативно назвав цю допомогу «безоплатною», хоча навряд чи він не розумів усіх реалій [1, с.136].

Успіх наступу союзників був очевидний. Організувати збройний опір німецькій армії у більшовиків не було можливості, тож на початку березня 1918 р. до Києва повернулася Центральна Рада. В своїх перших відозвах до народу вона однозначно заявляла, що ніякого втручання іноземного військового командування у внутрішні справи УНР не відбудеться, і вся соціальна та економічна політика в країні і надалі перебуватиме в руках українців. Як підтвердження цих декларацій, лідери Центральної Ради і Ради

народних міністрів однозначно заявляли про продовження соціальних реформ, і про те, що єдиним критерієм діяльності української влади є інтереси трудящих [1, с.140 ; 5, с.306].

Прагнучи і надалі проводити соціалістичні реформи на Україні, Рада народних міністрів відкидала всі рекомендації німецького уряду зміцнити державну владу і припинити безкоштовне наділення селян землею. 24 березня 1918 р., всупереч позиції німецького посла Мумма було оприлюднено урядову декларацію, за якою земельне питання і надалі має вирішуватися у відповідності до положень III-го Універсалу та законів, виданих у попередні часи Центральною Радою. Ці заходи мали на меті здобути підтримку серед незаможних груп селянства, однак мали зворотні результати. Як зазначає у своїх спогадах В. Петрів, селяни були налякані появою німців, і не бажали будь-яких політично-економічних змін [13, с.32]. Більше того, частина незаможних селян сприйняли таку позицію українського уряду як заклик до перерозподілу всієї власності, і почали грабувати склади та панське майно.

Зрозуміло, що в цих умовах лише зростало незадоволення політикою Центральної Ради в середовищі заможних селян та великих землевласників, однак соціалісти з Ради народних міністрів намагалися цього не помічати. Так, В. Винниченко жодного разу не вказує, що в Україні у березні-квітні селяни висловили свій спротив політиці Києва. Однак факти цього були, про що свідчать документи. Невдача зустрічі делегатів З'їзду хліборобів з Центральною Радою, спроби буржуазії під захистом німецьких солдатів відмінити революційні надбання на промисловості, організація П. Скоропадським Української народної громади не були випадковістю [14, с.71]. Опозиція в Україні однозначно піднімала голову, і це згодом змушений був визнати і М. Грушевський, котрий на засіданні Малої ради зазначив: на Україні виростає нова сила – капіталізм. Без власної буржуазії розвиток неможливий, і тому виникає потреба реформування Центральної Ради з метою залучення до її складу і буржуазних партій [2, с.287].

Поміркованість та нерішучість Центральної Ради викликала невдоволення не лише населення України, а й у німецького командування. О. Чернін у своїх спогадах вказує, що австрійський і німецький уряди мали значний сумнів у здатності української влади забезпечити постачання сировини і продовольства до їх країн, і взагалі у здатності «лівих опортуністів» організувати міцну владу [15, с.186].

Початком відкритого конфлікту з окупаційною адміністрацією став наказ генерала Айхгорна від 6 квітня 1918 р. «Про повний засів земельних площ», котрий забороняв перешкоджати засіву поміщицьких земель, і по-суті знівелював всю земельну політику Центральної Ради. Відповіддю українського уряду стала резолюція Малої Ради, котра зазначало, що будь яке самовільне втручання кайзерівського та устругорського командування в соціально-політичне та економічне життя суспільства є неприпустимим. Наслідком цієї резолюції стала втрата підтримки української влади з боку окупаційних військ [5, с.323]. Так, не здобувши прихильності незаможного селянства, Центральна Рада втратила підтримку практично у всіх соціально-політичних сил: міської та сільської буржуазії, поміщиків, селянства та окупаційних військ. Мала Рада, таким чином, на середину квітня фактично самоізолювалася, зосередившись на державницьких завданнях, і втративши контроль над соціальними процесами. Це, в подальшому стало однією з основних причин її падіння, на що однозначно вказав В. Винниченко [5, с. 328].

Реакцію німців та австрійців також було легко передбачити. Як згадує граф О. Чернін, ще на початку квітня він повідомляв послу Австрії в Україні Форгачу, що не буде мати нічого проти, якщо цей цілком ізольований уряд буде змінений [15, с.187]. Про аналогічні настрої в Берліні повідомляє і генерал Е. Людендорф, котрий наголошував на необхідності пошуку більш достойних претендентів на владу в Україні [9, с.636]. Таким чином, на середину квітня 1918 р. політичне майбутнє Центральної Ради було остаточно вирішено, і не лише окупантами, а й розкладом політичних сил в країні та власною політикою українських соціалістів. Розв'язка прийшла 29 квітня, коли вірні П. Скоропадському підрозділи за допомоги німецьких військ здійснили державний переворот та повалили владу Центральної Ради і Ради народних міністрів.

Причини поразки українських соціалістів і падіння УНР 29-30 квітня 1918 р. сучасники бачили по-різному. Найчастіше автори мемуарів з його приводу називають дві основні причини: розчарованість більшості населення у Центральній Раді та прагнення сильної влади. Особливу увагу цьому питанню приділяє П. Скоропадський, котрий у своїх мемуарах критикує практично всі заходи Центральної Ради 1918 р., особливо ті, що стосуються відносин з німцями [14, с. 125]. Близькі до позицій гетьмана були і погляди інших сучасників – опонентів Центральної Ради. Зокрема А. Денікін в своїх спогадах зазначає, що напівбільшовицькі гасла українського уряду викликали анархію на селі, і відповідно послабили Центральну Раду [8, с.51].

Погляди, близькі до бачення ситуації Скоропадським, висловлюють у своїх мемуарах і його прихильники: М. Могильницький, Д. Дорошенко, Р. Суслик, М. Пасіка та інші. Вони звинувачують Центральну Раду у прорахунках в галузі культури, в аграрній сфері; у відносинах з різними соціальними верствами, передусім селянами, поміщиками та буржуазією. Одним з найпоширеніших прорахунків влади соціалістів є звинувачення у реальній безпорадності владних структур. Це, на їх думку, стало основною причиною прагнення українців до реальної, сильної влади [16].

Як не дивно, але близькою до прихильників Гетьманату виявилась і критика діяльності Центральної Ради В. Винниченком. Він, не менш жорстоко, аніж його ідейні вороги, критикував уряд за кризу у внутрішній політиці, за нездатність Ради вирішити найнагальніші потреби українського суспільства, і передусім селян [5, с.313-314]. На його думку, влада у тому форматі, в якому вона існувала в березні-квітні була приречена.

Навіть прихильники Центральної Ради у своїх мемуарах не змогли надати достатнє виправдання падінню цього режиму. Більшість з них лише обмежилися звинуваченням у втручанні німецького командування у внутрішні справи, його реакційність та консерватизм.

Таким чином, проаналізувавши мемуарну літературу, присвячену падінню влади УНР у квітні 1918 р. ми можемо визначити, що головним винуватцем такої розв'язки була сама Центральна Рада, що не змогла консолідувати навколо себе все суспільство і створити життєздатні інституції державного управління.

Джерела та література:

1. Грушевський М. С. Спомини / М. С. Грушевський // Київ. – 1989. – № 9. – С. 114-157.
2. Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р. / Є. Чикаленко. – Прага, 1932.
3. Гофман М. Записки и дневники 1914–1918 / М. Гофман. – Л. : Красная газета, 1929.
4. Севрюк О. О. Брестський мир : Уривки зі споминів / О. О. Севрюк. – Париж, 1927. – С. 12.
5. Винниченко В. К. Відродження нації / В. К. Винниченко. – Репринт. відтворення 1920 р. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1990. – Ч. 2. – 330 с.
6. Чернин О. Брест–Литовск / О. Чернин // Архив русской революции. – репринт. изд. 1922 г. – М. : Терра; Политиздат, 1991. – Т. 2. – С. 108-132.
7. Дорошенко Д. І. Історія України 1917–1923 рр. / Д. І. Дорошенко. – Ужгород : Свобода, 1932.
8. Деникин А. Очерки русской смуты : Белое движение и борьба добровольческой армии. Май–Октябрь 1918 г. / А. Деникин. – Минск : Харвест, 2002. – 464 с.
9. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. / Э. Людендорф. – Минск : АСТ; Харвест, 2005. – 800 с.
10. Махно Н. І. Воспоминания / Н. І. Махно. – М. : Республика, 1992. – 334 с.
11. Дубинский И. В. Трубачи трубят тревогу / И. В. Дубинский. – М. : Воениздат, 1961. – 304 с.
12. Могиланский Н. М. Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 году) / Н. М. Могиланский // Архив русской революции. – Репринт. изд. 1923 г. – М. : Терра; Политиздат, 1991. – Т. 11. – С. 74-105.
13. Петрів В. Уривок із споминів / В. Петрів // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 рік. – Львів : Червона Калина, 1929.
14. Скоропадський П. П. Спогади : Кінець 1917 – грудень 1918 / П. П. Скоропадський; ред. Я. Пеленський та ін.; передм. Я. Пеленського; НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Ін-т східноєвропейських досліджень; Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. К. Липинського. – К., Філадельфія, 1995. – 493 с.
15. Чернин О. В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел / О. Чернин. – М., Петроград : Госиздат, 1923.
16. Могиланський Н. Вказана праця – С. 89; Дорошенко Д. Вказана праця. – С. 73; Суслік Р. Криваві сторінки з неписаних літописів. Полтавщина у боротьбі проти Московського комунізму / Р. Суслік. – Лондон, 1955. – С. 9-10; Пасіка М. Земельна справа в Українській державі / М. Пасіка. – Роттердам, 1938. – С. 99-100.